

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra statistiky

Teze diplomové práce

**Demografické procesy ovlivňující úroveň porodnosti
v České republice**

Iva COUFALOVÁ

© 2015 ČZU v Praze

Souhrn

Diplomová práce se zabývá zhodnocením vývoje porodnosti v České republice v letech 1990–2012. Teoretická část práce se zaměřuje na problematiku demografické revoluce, demografické statistiky, výběru partnera, nesezdaného soužití, neúplných rodin a populační politiky. Ve vlastní práci dochází k analýze porodnosti. Pozornost je rovněž věnována změnám v počtu narozených dětí podle formy soužití rodičů a proměnám v plodnosti žen. Zkoumány jsou také vybrané demografické procesy, které ovlivňují úroveň porodnosti, tedy potratovost, sňatečnost a rozvodovost. Grafické ztvárnění analyzovaných ukazatelů umožňuje názornější prezentaci jejich změn v jednotlivých letech. Provedena je dále predikce hodnot vybraných ukazatelů pro roky 2013–2016. Na základě analýzy jsou v závěru práce formulovány návrhy a doporučení k řešení současné situace úrovně porodnosti v České republice.

Klíčová slova: demografie, porodnost, potratovost, sňatečnost, rozvodovost, manželství, nesezdané soužití, rodina, populační politika, predikce

Cílem práce je statistická analýza a zhodnocení vývoje porodnosti v České republice v letech 1990–2012. Pozornost je dále věnována vybraným demografickým procesům, které ovlivňují úroveň porodnosti, tedy sňatečnosti, rozvodovosti a potratovosti. Při zpracování je kladen důraz na zachycení a zdůvodnění případných socioekonomických souvislostí ve změnách vývoje sledovaných ukazatelů. Práce se rovněž zaměřuje na změny v počtu narozených dětí podle formy soužití rodičů. Součástí jsou predikce zvolených ukazatelů pro roky 2013–2016.

Potřebná data pro analyzované období jsou získána z demografických ročenek dostupných na internetových stránkách Českého statistického úřadu. Vlastní vytvořená databáze je posléze zkoumána pomocí charakteristik a metod z oblasti časových řad a indexní analýzy.

Během zkoumaného období došlo k výrazným proměnám v počtu a struktuře narozených. Živě narozených dětí začalo na počátku pozorování ubývat a i přes následný částečný růst se jejich počet v posledním roce nedostal na původní úroveň. V průběhu let 1990–2007 byla zaznamenána negativní korelace mezi počtem narozených a počtem žen v reprodukčním věku. Tato situace souvisela se změnou demografického chování, která se projevila odkladem zakládání rodin a snížením úrovně plodnosti.

Ve struktuře narozených podle rodinného stavu matky byl pozorován téměř nepřetržitý trend zvyšujícího se počtu dětí, které přišly na svět mimo manželství svých rodičů. Tato skutečnost se zřetelně projevila u všech ostatních charakteristik. V důsledku rozvolnění provázanosti mezi sňatkem a rozením dětí přibývalo zejména svobodných matek. Neznamená to, že by všechny zůstaly na výchovu svých dětí samy. Přesto byl během sledování zachycen přírůstek v počtu neúplných rodin.

Rozložení narozených dětí podle pořadí zůstávalo poměrně rovnoměrné. Analogicky s úbytkem celkového počtu narozených se snížil počet novorozenců všech pořadí. Stabilně nejvyšší podíl dětí prvního a druhého pořadí poukazuje na převládající model dvoudětné rodiny. V průběhu pozorované doby narůstal podíl matek s vyšším ukončeným vzděláním. To se projevilo i ve struktuře živě narozených podle věku matky. Úbytek mladších matek se postupně přesouval do vyšších věkových kategorií. Pochopitelně tak stoupal i průměrný věk žen v okamžiku porodu dítěte. Kromě první meziroční změny se jednalo o souvislou rostoucí tendenci.

Práce se dále zaměřila na ukazatele porodnosti a plodnosti. V jejich průběhu se potvrdila reakce společnosti na druhý demografický přechod. Hodnoty hrubé míry porodnosti i plodnosti vykazovaly ve svém vývoji podobnost s vývojem celkového počtu živě narozených. Mezi začátkem a koncem sledování je tedy zřejmý pokles jejich úrovně.

Zlepšující se zdravotnická péče o dítě a matku se promítla ve snižující se úrovni novorozenecké a kojenecké úmrtnosti. Příznivá byla také tendence mrtvorozenosti.

Ukazatel mimomanželské porodnosti potvrdil již zjištěné skutečnosti o tom, že se každoročně navyšoval podíl dětí, které se narodily nesezdaným párům. Tolerance vůči alternativním formám soužití lidí se taktéž projevila v klesajícím počtu dětí z předmanželských koncepcí.

Úhrnná plodnost se nacházela v celém zkoumaném období pod úrovní, která je potřebná k zachování přirozené obnovy populace. Několik let se dokonce nacházela na kriticky nízkých hodnotách. Její meziroční tendence se podobaly tendencím v počtu živě narozených. Závisle na zvyšujícím se věku matek se měnily míry plodnosti podle věku žen. Maximální plodnost se postupně přesouvala do vyšších věkových skupin.

Jako absolutní počty narozených se choval taktéž ukazatel hrubé a čisté míry reprodukce. Předchozí analýza už dala tušit, že generace matek v rámci sledovaného období nebyla schopna zajistit svou reprodukční náhradu. Na jednu ženu připadala vždy méně než jedna narozená dívka.

Při zkoumání vztahu porodnosti a potratovosti mají zásadní význam uměle přerušená těhotenství. V pozorovaném období, zejména v prvních letech, počet potratů rapidně poklesl. Zásahu na tom měl především úbytek indukovaných potratů. Od toho se odvíjely i snižující se hodnoty jednak hrubé a úhrnné potratovosti, tak i indexu potratovosti. V žádném roce nepřesáhl počet potratů počet živě narozených dětí a rozdíl mezi těmito hodnotami měl v souhrnu vzrůstající tendenci.

Ve struktuře umělých potratů podle rodinného stavu se během sledování odehrály významné proměny. Na počátku žádaly o potrat velmi často vdané ženy, ke konci převládaly svobodné ženy. Struktura podle vzdělání tak výrazné změny neprodělala. Podíl žen středoškolaček se téměř nezměnil, snížil se u žen se základní a zvýšil u žen s vysokou školou. Míry umělé potratovosti se v průběhu let podstatně snížily v kategoriích, kde byly nejvyšší. Tím došlo k velkému přiblížení měr všech věkových skupin.

Jelikož sňatek postupně přestal být vnímán jako vznik rodiny, začal se měnit model sňatkového chování. Průběžně se uzavíralo stále méně manželství. Navíc byl kromě prvního analyzovaného roku vždy zaznamenán záporný přírůstek manželství, který byl z části kompenzován přibývajících faktických manželstvími. Ukazatel hrubé míry sňatečnosti měl sestupnou tendenci. Průměrný věk mužů a žen při prvním sňatku se bez přerušení zvyšoval. Naopak hodnoty prvosňatečnosti se zmenšovaly. Více mužů a žen zůstávalo svobodných.

Struktura sňatků podle věku v sobě odrážela odklad manželství do pozdějšího věku. Ubývání mladších snoubenců se v průběhu let projevilo ve vyšších věkových kategoriích. Z hlediska struktury podle rodinného stavu se neudály žádné významné změny. Naopak vzdělanostní struktura se mezi začátkem a koncem období lišila. Do manželství častěji vstupovali muži a ženy s vyšší formou vzdělání. Na základě zkoumání uvedených charakteristik u novomanželů v posledním sledovaném roce, lze označit uzavíraná manželství za poměrně homogenní.

Počet rozvodů, na rozdíl od sňatků, se příliš neměnil a vykazoval konstantní trend. Ukazatele hrubé míry a indexu rozvodovosti měly podobný průběh jako počet rozvodů, ovšem u indexu rozvodovosti byl patrný celkový trend růstu. Ubývání sňatků se podepsalo na rostoucí úhrnné rozvodovosti.

Zatímco se v průběhu sledování snižoval podíl rozvodů v prvních letech manželství, tak jich přibývalo po dvaceti letech od svatby. S tím a s odsunem sňatků souvisela i změna struktury rozvodů podle věku osob v manželství. Ve struktuře rozvodů podle vzdělání byl zachycen snižující se podíl mužů a žen se základní školou. Podíl středoškoláků se zvyšoval. U vysokoškoláků se podíl víceméně neměnil, vysokoškolaček relativně přibývalo.

Lze konstatovat, že ve vývoji vybraných procesů byl znatelný přechod k západoevropskému modelu reprodukčního chování a přizpůsobování se novým podmínkám a hodnotám ve společnosti. Vlastní bydlení, ekonomická samostatnost a určitá životní nebo profesní seberealizace jsou podstatnými předpoklady pro početí dítěte. Stát se snaží podporovat mladé rodiny s dětmi nejrůznějšími dávkami, příspěvky a slevami. Pro zvrácení negativního trendu poklesu počtu narozených se však jeví jako důležitější možnost provázání vzdělávání nebo práce s mateřstvím. Mezi způsoby, které by mohly podněcovat ženy k rození dětí, by bylo možné zařadit zvláštní finanční stipendium pro studující matky či zřizování jeslí/školek přímo na univerzitách a v podnicích. Rodiče by tak nebyli nuceni volit si jednu možnost a druhou na čas obětovat.

Vybrané použité zdroje

BARTOŇOVÁ, Dagmar a kol. *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. ISBN 978-80-7419-024-7.

HINDLS, Richard a kol. *Statistika pro ekonomy*. Praha: Professional Publishing, 2007. ISBN 978-80-86946-43-6.

KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0222-9.

KATRŇÁK, Tomáš. *Spríznění volbou?: homogamie a heterogamie manželských párů v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. ISBN 978-80-86429-98-4.

KLUFOVÁ, Renata a POLÁKOVÁ, Zuzana. *Demografické metody a analýzy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2010. ISBN 978-80-7357-546-5.

KREBS, Vojtěch. *Sociální politika*. Praha: ASPI, 2007. ISBN 978-80-7357-276-1.

KUCHAŘOVÁ, Věra a RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, 2008. ISBN 978-80-86561-52-3.

PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka a ŠUBRTOVÁ, Alena. *Základy demografie: Celost. vysokošk. příručka pro stud. přírodověd., ekon., filozofických a lékařských fakult.* Praha: Academia, 1986.

PAVLÍK, Zdeněk a KALIBOVÁ, Květa. *Mnohojazyčný demografický slovník*. Praha: Česká demografická společnost, 2005. ISBN 80-239-4864-4.

RABUŠIC, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou?: porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2001. ISBN 80-86429-01-6.